

1.4. З історії заповідної справи

Ще у первісному суспільстві на території нашої країни проявлялись елементи заповідної справи, що виражались в охороні природи (від пожеж, поруйнування, хижацького нищення тощо). Наприклад, колонії бобрів охоронялись від хижаків, відловлювали їх тільки у визначені строки.

У Київській Русі за наказом князя Данила Галицького (1220-1264) було створено великий заповідник у межах сучасної Біловезької Пущі (Білорусь) та Цуманської рощі (Україна), які і нині виділені як природоохоронні території, і зокрема для збереження популяції зубрів.

Окрім заповідників постійної охорони, ще з давніх часів існували тимчасові заказні території з метою охорони зубрів, тура, оленів, сарни, ланей, а також цінних хутрових та рідкісних видів фауни.

Корінні жителі Сибіру традиційно дуже дбайливо ставилися до промислових тварин, а на деяких територіях заборонялось полювання – вони оголошувались священними. Хоча у ті часи, за умов невеликої чисельності людей, слабого індустріального тиску на природу, особливої потреби в охороні природи не було, утворення заповідників просто не мало сенсу.

Перше положення про режим полювання з'явилося на Русі в XI столітті. Заходи щодо збереження зубрів почали розробляти князі литовські ще у 1541 році.

У XVI ст. засновуються заповідні ліси ("засіки"), хоча чіткого статусу у них ще не було.

Петро I у 1695 році проголосив заповідними деякі ліси, деревину яких використовували для будівництва військових кораблів. Такі лісові масиви називали "корабельними лісами".

Петро I увів поняття заповідних і незаповідних лісів і встановив систему ознак, за якими ліси відносились до заповідних або незаповідних.

Отже, конкретні суспільні потреби, а також завдання, що стояли перед суспільством на кожному етапі його історичного розвитку, обумовлювали необхідність впровадження природоохоронних заходів та методів заповідування. Але при цьому ставилась одна мета – збереження тих або інших природних об'єктів для практичного використання їх ресурсів.

У XVII ст. виділялись заповідні місця для гніздування кречета, видавались "укази" про обмеження полювання на соболя, бобра. На Уралі заборонили полювання на бобра з використанням капканів. У ці ж часи з'явилося декілька указів про охорону тих чи інших територій та тварин. Так, за Петра I охоронялись діброви та

соснові бори. У 1714 році був виданий указ "О нестрелянии лосей в Санкт-Петербургской губернии". Указ 1737 року забороняв стріляти лосів в інших губерніях.

Інструкція від 1722 року поділяла ліси на заповідні та незаповідні, встановлювала водоохоронні зони на берегах річок.

Закон 1763 року забороняв полювання з 2 березня до 29 липня.

У 1835 році був прийнятий закон про охорону та заповідування місць нересту риби.

На кінець XIX ст. та протягом XX ст. в Росії і в Україні катастрофічно знищуються ліси, степи, водно-болотні угіддя і тварини, площа і кількість їх значно зменшилась.

У 1898 році Фрідріх Фальц-Фейн створює приватний заповідник "Асканія-Нова".

У 1912 році створюється Лагодехський заповідник у східній Грузії, у 1916 році – соболинний заповідник, у 1920 році – Ільменський мінералогічний заповідник на півдні Уралу.

Але і на сьогодні важливою проблемою для України є створення заповідників та охорона унікальних природних комплексів і арен генофонду рослинного і тваринного світу. Стан заповідної справи в Україні ще відстає від сучасних вимог. Заповідні території в республіці становлять лише 3,66% від площі України, а в окремих регіонах – менше 0,5%, тоді як, наприклад, у США такі площі становлять 7,8%, у Чехії і Словаччині – по 4,7%.

В Україні збереглося лише 32% природної рослинності, яка перебуває на різних стадіях трансформації. До національної Червоної книги (заснованої у 1976 році) занесено 531 вид рослин і грибів, що складає понад 12% усієї дикорослої флори республіки, та 380 видів тварин.

Сучасна мережа природно-заповідного фонду України включає 4 біосферні заповідники, 3 державні природні національні парки, 15 державних заповідників, 1608 заказників, 2641 пам'ятник природи, 1196 заповідних об'єктів інших категорій з різним режимом охорони – від повного невтручання людини до певних обмежень господарської діяльності.

Загальна площа природно-заповідного фонду в Україні становить 1 млн. 211 тис. га. В існуючій мережі заповідних територій найбільше значення для збереження екологічної рівноваги мають заказники, площа яких займає 700 тис. га.

Протягом 1972-1991 рр. площа територій об'єктів природно-заповідного фонду збільшилась майже в 5 разів. Під особливу охорону взято понад 200 тис. га водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення, головним чином як місця оселення водоплаваючих птахів, біологічні фабрики чистої води тощо.

Завдання полягає в тому, щоб довести площі заповідного фонду України хоча б до 5%, взяти під державну охорону по 2-3 ареали тих видів рослин, які в даний час ростуть поза межами територій, що охороняються. Деякі з них збереглися в сусідніх державах, і їх репродукція в місця попереднього поширення – одне з основних завдань у галузі збереження генофонду. Україна розглянула питання про підписання Рамсарської конвенції 1971 року та створення відповідного національного комітету.

Важлива робота виконується в системі глобального моніторингу біосферними заповідниками "Асканія-Нова", Чорноморським, Карпатським та створеним у 1998 році Дунайським. Готуються матеріали до реєстрації біосферного заповідника в Криму. Ведеться спеціальна робота з урядами України, Польщі і Словаччини щодо створення першого в Європі міжнародного біосферного заповідника в Карпатах на стику кордонів України, Польщі, Словаччини. Це дозволить об'єднати зусилля науковців, державних і природоохоронних органів по збереженню і відновленню природних комплексів Карпат, розробці наукових рекомендацій раціонального природокористування в цьому регіоні та проведенню спостережень, екологічного виховання, рекреаційних заходів тощо.

Протягом сторіч заповідна справа і охорона довкілля пройшли наступні етапи:

1 – ресурсної охорони, що характеризується охороною окремих видів тварин і рослин, корисних для людини. З XVIII сторіччя цей етап базується на систематизованих знаннях флори і фауни та народногосподарському значенні тих чи інших природних ресурсів;

2 – етап територіальної охорони природи. Цей етап започаткувався всередині XIX сторіччя. Він базується на досягненнях ботаніки, зоології, географії, геології тощо;

3 – сучасний етап заповідної справи і охорони природи характеризується науково-інтегральним підходом створення глобальної природоохоронної системи як наукової системи охорони біосфери.